

Olszewska, Anna

Tegn på språklig kjønnsdiskriminering i norsk og polsk

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 2022, vol. 36, iss. 2, pp. 133-146

ISSN 1803-7380 (print); ISSN 2336-4408 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BBGN2022-2-8>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77542>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20230204

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Tegn på språklig kjønnsdiskriminering i norsk og polsk

Signs of linguistic sexism in Norwegian and Polish

Anna Olszewska

Abstract

The aim of this article is to discuss the phenomenon called linguistic sexism, i.e. a lack of symmetry between the sexes in a language. The focus lies on comparing Norwegian and Polish, which with regard to feminist language reform follow two different strategies for a more inclusive use of language. While Norwegian speakers aim at replacing gender-marked forms with gender-neutral ones, in Polish there is a clear tendency to differentiate between nouns referring to men and women in order to increase the visibility of the latter. The article outlines how the lack of symmetry between the sexes in both languages is manifested in various areas, such as generic use of masculine forms, word formation of gender-related nouns, lexical gaps in the case of women together with titles and address forms.

Key words

linguistic sexism, feminist language reform, feminisation, neutralisation, inclusive language

Innledning

Selv om det ikke er noe som man er klar over i hverdagen, gjenspeiler vår språkbruk den verden vi lever i. Ved å anvende bestemte språklige formuleringer gir man et uttrykk for sine holdninger om forskjellige saker. Derfor er det viktig å være bevisst på skadelige stereotypier som stadig er en del av den språklige virkeligheten. Det som skal sammenlignes i artikkelen er tegn på språklig kjønnsdiskriminering som er til stede i norsk og polsk. Det er verdt å sammenligne de to språkene, for med hensyn til feministisk språkforandring følger de ulike strategier for en mer inkluderende språkbruk. Artikkelen er oppdelt i forskjellige kategorier som svarer til de mest alminnelige tegnene på det asymmetriske bildet av begge kjønn i språket.

For å drøfte den språklige versjonen av kjønnsdiskriminering er det nødvendig å forklare det mest grunnleggende begrepet først. Kjønnsdiskriminering kan forstås som ulik behandling av mennesker på bakgrunn av deres kjønn (Kwiatkowska 2014: 501). I samfunnet manifesterer det seg gjennom stereotypier og forventninger knyttet til tradisjonelle kjønnsrollemønstre. Betegnelsen i seg selv er nøytral, men den mest utbredte oppfatningen er at det er det mannlige kjønn som dominerer over det kvinnelige. Imidlertid kan begge kjønn være utsatt for diskriminering.

Bortsett fra samfunnet og kulturen, er diskriminering også synlig i språket. Det viser seg at flertallet av verdens språk som har blitt undersøkt fram til nå er preget av en ulik behandling av begge kjønn – vanligvis er det til skade for kvinner (Karwatowska/Szpyra-Kozłowska 2005: 13). Mangel på symmetri mellom kjønnene i språket kommer til syne i ordforrådet, orddanning, grammatikk eller faste uttrykk. Ofte er det også snakk om et kvinnelig fravær i språket, for kvinner blir utelatt i ulike sammenhenger. Selv om det finnes en lang historie bak mange av disse diskriminerende trekkene ved språket, kan de for det meste bli utryddet og erstattet med mer inkluderende varianter. Derfor ble det skapt en idé om en feministisk språkforandring. Denne har som et formål å spre bevissthet om disse ulikhetene og forandre dem gjennom ulike strategier. De to som er mest utbredte er kjønnsnøytralisering og kjønns spesifisering. Valget av strategien kommer ikke an på talerens preferanse, men på språkets oppbygning og struktur, for språk som markerer kjønn gjennom morfologi har andre tilbøyeligheter enn de som ikke gjør det.

Det er viktig å bemerke at den fungerende polske termen ikke ligner på den internasjonale. I polsk litteratur er fenomenet oftest omtalt som språklig asymmetri, i motsetning til språklig kjønnsdiskriminering (*language sexism*) eller androsentrisme (*androcentrism*) som begge er brukt i både Norge og resten av verden. Ifølge polske forskere er den første termen mer passende, for den signaliserer bare at det finnes forskjeller i hvordan språket omtaler begge kjønnene, noe som muliggjør videre analyser. Samtidig tyder den internasjonale en på at disse forskjellene er diskriminerende og urettferdige, noe som er normativt og dermed uvitenskapelig (Karwatowska/Szpyra-Kozłowska 2005: 13f.).

Historisk bakgrunn

I norsk sammenheng var Rolf Blakar og Else Ryen blant de første til å rette oppmerksomhet mot problemet (Bull/Swan 2002: 220). Som Ryen (1976: 72) påpekte: «Det krever ikke mye oppmerksomhet å oppdage at det er et slags kvinnelig fravær i språket». Hun argumenterte at språkbruken, som tok i betraktning bare maskuline yrkestitler eller promener, ikke gjenspeilet den daværende situasjonen. Den viste heller ikke at det fantes kvinner i offentlige stillinger som tidligere var utilgjengelige. Selv om hun innrømte at de kjønnsnøytrale betegnelsene er mye bedre enn de mannlige, uttrykte hun tvil om det er nok til å løse problemet, for *stortingsrepresentant*, som tok over *stortingsmannen*, synliggjør ikke kvinner på den samme måten som *stortingskvinne* ville (Ryen 1976: 73). Selv om forslaget ble antatt som latterlig, støttet hun ideen med å si at det bare skjer fordi man er uvant til de kvinnelige formene.

På den offentlige plan ble forholdet mellom språk og kjønn ikke tatt i betraktning opp til 1980-årene, et par år etter saken begynte å vekke interesse blant allmennheten. Som et svar på debatten ble det publisert en brosjyre, som inneholdt retningslinjer for en kjønnsbalansert språkbruk (Norsk Språkråd 1997). Brosjyren angir argumenter til fordel for feministiske språkforandringer og beskriver grunnleggende regler som skal brukes. Blant annet oppfordrer den til å anvende kjønnsnøytrale yrkesnavn og titler når det er tale om begge kjønn eller når kjønn er ukjent, samt med å unngå bruk av foranstående adjektiver *kvinnelig/mannlig* når det ikke er behov for det. Selv om brosjyren anbefaler å bruke kjønnsnøytrale ord så langt som mulig, tillater den å bruke kjønnsmerkerte betegnelser hvis poenget er å synliggjøre. I et slikt tilfelle må man allikevel huske å behandle begge kjønn på en parallell måte. Det gjelder f.eks. variering av rekkefølgen i ordpar som *menn og kvinner* og *kvinner og menn*, anvendelse av symmetriske par som *talsmann* og *talskvinne* når det passer, og bruk av formuleringen *han eller hun* eller det samme med en skråstrek, *hun/han*, som tidligere ikke ble anbefalt. Den advarer også mot å skildre personer med kjønnsdiskriminerende, stereotypiske og klisjeaktige adjektiver og retter oppmerksomhet mot en ulik framstilling av visse egenskaper med hensyn til begge kjønnene, dvs. ved bruk av f.eks. *prinsippfaste menn* og *sta kvinner*. Interessant nok, oppfordrer brosjyren å bruke adjektivet *norsk* istedenfor *nordmann* når man referer til kvinner (f. eks. ved å si *hun er norsk*), noe som ikke følges i dag. Til slutt angir den retningslinjer som skal anvendes i forhold til akademiske titler, navn og fornavn, f.eks. ved å si at *fru* skal brukes uavhengig av sivilstanden. Allikevel, som Bull og Swan (2002: 247) bemerker, ble denne brosjyren publisert så sent at den kan være betraktet som rådgivende bare til en viss grad, og den ligner mer på en beskrivelse av en faktisk språkbruk, som allerede var til stede. I takt med retningslinjene er det nøytraliseringsstrategi som i dag brukes i norsk.

På tross av intensiv utvikling i verden i 70-årene, vekket tematikken på dette tidspunktet ikke oppmerksomhet i Polen. 20 år senere ble Kwiryna Handke (1994) den første personen å bringe den i søkelyset med en rekke publikasjoner angående forholdet mellom språk og kjønn. Allikevel ville Handke selv ikke være assosiert med den feministiske språkforskningen som den var oppfattet i verden. Som hun selv sa, var hennes forskning

formelt sett knyttet til disiplinen, men det var formålet med virksomheten som var annerledes. For henne var selve språket og måten det fungerer i samfunnet på, som var de viktigste. Målet var å undersøke muligheter og utfordringer, som den daværende språksituasjonen skapte for dets brukere. Selv om det kom en klar konklusjon at den språklige asymmetrien fungerer til skade for kvinner, anså hun sin rolle å være begrenset til selve samling og analysing av materialet (Handke 1994: 11f.). Det svarte ikke til et ønske om å kjempe for likestilling av kvinner i samfunnet ved hjelp av språket, noe som var helt grunnleggende for forskere av disiplinen i utlandet. I stedet valgte hun å karakterisere sine verker som sosiolingvistiske.

Når det gjelder videre utvikling av disiplinen, forblir verket skrevet av Małgorzata Karwatowska og Jolanta Szpyra-Kozłowska (2005) det som er betraktet som den mest omfattende angående den språklige asymmetrien i polsk. I dag viser det seg at den saken som vekker størst oppsikt i polsk sammenheng, er kvinnelige former av yrkestitler. Det fremgår av litteraturen at diskusjonen rundt feminiseringen allerede var til stede i begynnelsen av 1900-tallet, da kvinner fikk adgang til høyere utdanning og en rekke yrker, som før var utilgjengelige. Selv om det ikke fantes mange kvinner med doktorgrad på dette tidspunktet, var deres titler mye omdiskuterte, for den polske morfologien tillot både den mannlige eller nøytrale *doktor* og den kvinnelige *doktorka* (Woźniak 2014: 298). De feminiserte formene var utbredte i denne perioden, men de var ikke helt dominerende. Interessant nok, finnes det frekvente eksempler på kjønnsdeling (*splitting*) i mellomkrigstiden, både i offisielle dokumenter og i aviser. Situasjonen hadde forandret seg etter den andre verdenskrig, da navngiving av forskjellige yrker begynte å bli politisk motivert. Ifølge den daværende regjeringen var anvendelsen av mannlige varianter av yrkestitler med hensyn til kvinner et tegn på et samfunnsmessig avansement og likestilling, som ifølge propagandaen allerede var til stede (Woźniak 2014: 303f.). Opp til 1989 var maskulinisering betraktet som framskrittsvennlig, mens feminisering var likestilt med konservatisme. I de siste årene har saken igjen dukket opp i den offentlige debatten, blant annet i 2012, da en kvinnelig minister uttrykte et ønske om å bli kalt *ministra* istedenfor *minister*. Som følge av den oppsiktsvekkende debatten uttrykte Rada Języka Polskiego (dvs. det polske språkrådet) seg negativt om ideen. Det ble fastslått at selv om de kvinnelige formene er tillatt i språkssystemet, er de ikke populære og ikke noe man kan tvinge andre til å bruke. I stedet for å avlede nye kvinnelige former foreslo rådet å bruke par som *ten inżynier* og *ta inżynier*, hvor kjønnet til referenten er uttrykt i det demonstrative pronomenet og ikke i substantivet¹. Allikevel har det polske språkrådet forandret sin holdning til saken i løpet av det siste tiåret. Det fremgår av den nyere uttalelsen fra 2019² at det har skjedd en betydelig forandring i sosial bevissthet rundt kvinners stilling og språk. Selv om de mannlige formene fremdeles kan brukes for å referere til både kvinner og menn, er det viktig å være med i å skape parallelle, symmetriske former navn i ordforrådet.

1 https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1359:stanowisko-rady-zyka-polskiego-w-sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow&catid=109&Itemid=81 (tilgang 14.05.22)

2 https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1861:stanowisko-rjp-w-sprawie-zenskich-form-nazw-zawodow-i-tytulow&catid=98&Itemid=58 (tilgang 14.05.22)

Feministisk språkforandring – to ulike strategier

Som nevnt før, finnes det to forskjellige strategier som er brukt til å skape mer inkluderende former. Formålet med kjønnsnøytralisering er å fjerne alle grammatiske og leksikalske henvisninger til kjønn ved et ord eller et uttrykk. Denne strategien gjør det mulig å utelate referentens kjønn i sammenhenger, hvor det ikke er en nødvendig del av informasjonen som man vil overføre. På den måten bidrar strategien til en mer inkluderende språkbruk med hensyn til folk, som ikke passer til det binære synet på kjønn (Ute et al. 2018: 849f.). Det er den mekanismen, som blir brukt i norsk. En av de fordelene ved denne fremgangsmåten er at den gjør det lettere for språkbrukeren, som ikke behøver å være i tvil om hvordan man skal lage en ny, kvinnelig form (Pauwels 2003: 558), for det finnes bare én mulighet. Allikevel er det ikke helt uproblematisk, for det viser seg at noen ganger vekker de nøytrale formene assosiasjoner til ett av kjønnene. Selv om et ord ikke inneholder en referanse til et bestemt kjønn på overflaten, blir det ikke alltid overført i kommunikasjonen, og det kan fortsatt vekke kjønnsrelaterte konnotasjoner. Det skjer spesielt i forhold til yrkesnavn, hvis et yrke er tradisjonelt hovedsakelig utført av et av de to kjønnene. Når grammatisk markering av kjønn ikke er tilgjengelig, baserer man ofte sitt mentale forbilde på stereotyper (Gabriel/Gygax 2008: 452).

Et eksempel på en kreativ tilnærming til nøytraliseringen er det svenske pronomenet *hen* som ble foreslått som et alternativ til de kjønnsnøytrale tredjepersonspronomene, dvs. *hon* og *han*. *Hen* ble først introdusert av LGBT-samfunnet og senere ble det også fremmet av feministiske bevegelser som et pronomen som kunne erstatte den gamle formen *han/hon*. Den offentlige debatten om *hen* ble utløst i 2012 etter utgivelsen av en barnebok, som promoterte det nøytrale pronomenet, og i 2015 ble det offisielt lagt inn i den svenske ordboken (Vergoossen et al. 2020: 2). Etter at *hen* ble stadig mer brukt i andre skandinaviske språk, ble behovet for pronomenet også erkjent av Språkrådet. I 2022 ble det tatt inn i de offisielle rettskrivningsnormene for både nynorsk og bokmål³. På den måten kan man si at *hen* er et eksempel på et vellykket prosjekt som bidro til en reel forandring med hensyn til likestilling i språket.

Hovedidéen bak den andre strategien, dvs. kjønnsnøytralisering, er å markere begge kjønn, slik at de er synlige og likeverdige i språket. For det meste er den brukt i språk, hvor det er umulig å referere til mennesker ved bruk av pronomen, substantiver og adjektiver uten å opplyse om deres kjønn. Polsk er et språk som er tilbøyelig til å skille mellom kvinnelige og mannlige former. De feminine formene i polsk er oftest avledet av de mannlige og blir ikke alltid akseptert av språkbrukere. Dette er spesielt synlig i forhold til yrkesnavn. Et av de problemene med de kvinnelige formene er at i mange yrker er kvinnene fortsatt underrepresentert, og derfor kan disse navnene være ansett som nedsettende eller stigmatiserende. Tilhengere av kjønnsnøytralisering – eller feminisering, som det også kalles – argumenterer allikevel at denne strategien er samfunnsmessig mer effektiv. Den gjør at kvinnene er mer synlige i ulike sammenhenger og at begge kjønnene anser en rekke forskjellige yrker som tilgjengelige til dem begge.

3 <https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/hen/> (tilgang 15.08.22)

Eksponering for symmetriske språklige former kan også føre til det at man holder opp med å anse kvinnelige former som lave i prestisje eller negative. Samtidig er det også umulig å unngå overeksponering av kjønn. Selv om strategien synliggjør kvinner, bidrar den til å opprettholde et todelt syn på kjønn (Ute/Gygax/Kuhn 2018: 849), hvilket fører til videre diskriminering av ikke-binære medlemmer av samfunnet. Det finnes også en fremgangsmåte som er litt mindre radikal, fordi den fortsatt feminiserer, men tilbyr et valg. Det kalles for kjønnsdeling (*gender splitting*) og er mulig i språk, som avleder feminine yrkesnavn ved hjelp av suffikser (Pauwels 2003: 559). For å bekjempe inntrykket av at noe kun handler om menn, kan man eksplisitt referere til begge kjønn, f.eks. ved å si *studenci i studentki* (studenter m. og studenter f.).

Generisk bruk av mannlige former

I polsk, slik som i mange verdens språk, kan mannlige former av substantiver vise til enten menn eller begge kjønn (Karwatowska/Szpyra-Kozłowska 2014: 219). De kvinnelige formene mangler den slags dobbelreferanse. Det gjelder hovedsakelig navn på yrker, som *dentysta* (tannlege m.) og *dentystka* (tannlege f.). Man kan bruke den mannlige formen for å omtale begge to, uansett kjønn, mens den kvinnelige en peker på utelukkende kvinner. Problemet blir enda synligere med hensyn til formuleringer som *Dzień Nauczyciela* (lærerens m. dag), *Karta Ucznia* (elevens m. kort), *prawa i obowiązki pacjenta* (pasients m. rettigheter og plikter). De sistnevnte kan spesielt ses i annonser og brosjyrer, tilsynelatende rettet mot begge kjønn, og i juridisk språk eller på den polske statens nettside, hvor det finnes vendinger som *Informacja dla Obywatela* (informasjon til statsborgeren m.) eller *Polak za granicą* (polakk m. i utlandet). Selv om nettstedet henvender seg til alle, uavhengig av kjønn, mangler det både kjønnsnøytrale og parallelle betegnelser, for de mannlige som blir brukt, skal vise til begge deler.

Mannens rolle er også synlig i grammatikken. Bortsett fra maskulinum, femininum og nøytrum i entall kan polske verb deles i to kategorier i flertall. Disse genuskategoriene kalles for maskuline (*męskoosobowy*) eller ikke-maskuline (*niemęskoosobowy*). Den ikke-maskuline formen av verbet brukes om kvinner, barn og dyr, som f.eks. i setningen: *Trzy kobiety poszły do miasta* (Tre kvinner gikk f. til byen). Hvis det er tale om en gruppe, som består av menn, bruker man den maskuline formen av verbet, som i: *Trzej mężczyźni poszli do miasta* (Tre menn gikk m. til byen). Imidlertid, hvis den omtalte gruppen omfatter både menn og kvinner, bruker man alltid den maskuline formen. Det skjer også når kvinner utgjør mesteparten, for det er nok med én mann for å endre verbets form: *Trzy kobiety i jeden mężczyzna poszli do miasta* (Tre kvinner og én mann gikk m. til byen).

Orddanning i norsk

Med hensyn til den norske nøytraliseringsstrategien er målet å utelukke betegnelser, som er kjønnsesifikke og som kunne fungere som diskriminerende. Størsteparten av

yrkesnavn følger mønsteret, hvor det er umulig å gjenkjenne kjønnen til referenten uten tilleggsinformasjon. Det omfatter ord som f.eks. *lege, dommer, advokat, journalist, professor, spiller, kokk*. Grammatisk sett er disse substantivene maskuline, men de kan referere til både kvinner og menn, og kjønnen er ikke et fremtredende trekk.

Hvis ens kjønn er relevant for informasjonsoverføringen, kan det være markert ved bruk av adjektiv som *kvinnelig/mannlig*. Den analytiske måten å understreke kjønnen på er allikevel ikke helt uproblematisk, for det viser seg at den oftest er brukt bare i forbindelse med kvinner. Uri (2018: 315) påpeker at på internett kan man finne langt flere treff for *kvinnelig forfatter* enn for *mannlig forfatter*. Det påviser ikke at det finnes flere kvinner som skriver eller at det er kvinner som får mer mediedekning. Det er heller et tegn på at de fleste ikke føler et behov for å bruke en sånn kjønnsmarkering når det dreier seg om menn, for det er mannen som er normen. I tillegg kan bruk av fraser som *den mest kjente kvinnelige forfatteren* skape et inntrykk at det dreier seg om den mest berømte personen i en gruppe utgjort av skrivende kvinner, ikke nødvendigvis alle forfattere. Uri (2018: 314f.) gir også et annet argument til ulempe for en sånn løsning:

«(...) språkbruk som kvinnelig professor, kvinnelig ingeniør og kvinnelig gründer bidrar til en fortsatt eksotisering av kvinnelige professorer, ingeniører, gründerere – på samme måte som at ordbruk som mannlig førskolelærer og mannlig sykepleier bidrar til å eksotisere menn som har valgt å arbeide som førskolelærere eller sykepleiere».

Bortsett fra de kjønnsnøytrale betegnelse, finnes det i germanske språk mange sammensetninger med leddet *-mann*. I takt med den offisielt støttete fremgangsmåten å erstatte kjønnsrelaterede termer med de kjønnsnøytrale ble det gjort en rekke forandringer. Blant de mest markante kan man nevne (Bull/Swan 2002: 233): *tillitsmann – tillitsvalgt, brannmann – brannkonstabel, stortingsmann – stortingsrepresentant, postmann – postbud, talsmann – talsperson, varamann – vara, ombudsmann – ombud*. Disse tyder på en vellykket språkpolitikk fra Språkrådets side. Selv om de nye termene ble introdusert av en ekstern organisasjon, erkjenner mange nordmenn et behov for en mer bevisst og inkluderende språkbruk. Det er allikevel ikke tilfellet med alle, for det er fortsatt mange som kjenner disse betegnelse, men som foretrekker å bruke de kjønnsrelaterede. I tillegg finnes det også en rekke ord, som leksikalsk sett henviser til referentens kjønn og som på tross alt viser motstand mot forandring og fortsetter å eksistere i språket. Disse inneholder det maskuline leddet, men refererer til begge kjønn. I Uri (2018: 205) kan vi finne en lang liste over eksempler på disse: *førstemann, rød mann, vannmann, statsmann, nordmann, franskmann, engelskmann, altmuligmann, overmann, ankermann, handyman, spellemann, oppmann, sidemann, verdensmann, sistemann, embetsmann, politimann, brannmann, sysselmann, lensmann, lagmann, takstmann, namsmann, oppsynsmann, styrmann, forretningsmann*. Kun noen av dem ble i takt med Språkrådets retningslinjer erstattet med former som ikke refererer til kjønn (*ordensmenneske, vararepresentant, opphavsperson, statsforvalter, kommunedirektør, sendebud, tjenesteperson, postbud*), mens de gjenstående fortsatt mangler symmetriske eller kjønnsnøytrale navn, særlig når det gjelder høye eller prestisjefulle stillinger. Hvis de finnes, er de ikke alltid de foretrukne.

Bull og Swan (2002: 230) nevner også en del eksempler som inneholder ledd med referanse til kvinner:

-kvinne: *karrierekvinne, yrkeskvinne, politikvinne*,
 -kjerring: *vaskekjerring*,
 -dame: *kontordame*,
 -pike: *stuepike*,
 -frue: *havfrue, prestefrue*,
 -mor: *mormor, farmor, stemor, svigermor, jordmor*,
 -tante: *barnehagetante*,
 -søster: *helsesøster*.

Som de påpeker, er noen av disse betraktet som arkaiske i dag. Selv om *karrierekvinne* ble introdusert som en erstatning for *yrkeskvinne*, da kvinner ble en alminnelig del av arbeidskraften, kan ordet i dag vekke negative konnotasjoner, for det er en stor forskjell mellom kun å ha en jobb og det å fokusere på karrieren, muligens på bekostning av potensielle barn (Bull/Swan 2002: 230). Ut fra disse tyder de også på *jordmor, helsesøster* og *barnehagetante* som de ordene, som fortjener oppmerksomhet. I takt med de offisielle retningslinjene ble de nå erstattet av kjønnsnøytrale former (*fødselshjelper, helsesykepleier* og *barnehagelærer*), men det viser seg at både *jordmor* og *helsesøster* fortsatt er i bruk. På tross av en sterk tilknytning til kvinner og det faktum at det stadig er flere menn som tar på seg et sånt arbeid, holder disse to formene fast i språket og vekker stadig debatt.

Avledning av feminine substantiver er også mulig i norsk, men det er for det meste betraktet som arkaisk. Feminine ord er som regel avledet av de maskuline og de mest anvendte suffiksene som peker på kvinner er *-inne* og *-ske*. Blant de sjeldent brukte finnes det suffikser som *-øse, -esse, -isse, -ine* og *-ise*:

-inne: *sangerinne, forfatterinne, venninne*,
 -ske: *sykepleierske, syerske*,
 -øse: *massøse, sminkøse*,
 -esse: *baronesse, prinsesse*,
 -isse: *abbedisse, diakonisse*,
 -ine: *studine, blondine*,
 -ise: *direktrise, ekspeditrise*.

Man må bemerke at de to mest frekvente suffiksene ikke er produktive lenger, mens de gjenstående aldri har vært det. Både *-ske* og *-inne* var lånt fra middelnedertysk. Det førstnevnte suffikset var hovedsakelig anvendt for å beskrive lavstatusyrker (*syerske*), mens det andre tydet på de intellektuelle og kunstneriske kvinnene, samt konene til høyt plasserte menn (*bispinne, hertuginne*). Det kunne også være brukt for å benevne hundyr, som f.eks. *ulvinne* eller *løvinne*. I dag er de fleste substantivene med kvinnelige suffikser antatt som gammeldagse, og det finnes bare noen få eksempler på ord som stadig er i bruk. Det omfatter ord som *venninne, gudinne* og *elskerinne* (Bull/Swan 2002: 231f.).

Orddanning i polsk

I polsk er feminisering den mest anvendte strategien. Dette gjelder språkbrukere som gjør et bevisst forsøk på å reformere språket på et feministisk vis, for i offentligheten er det fortsatt en omstridt sak. Nøytralisering er også mulig, men bare til en viss grad. Man kan unngå henvisninger til ett av kjønnene ved bruk av nøytrale betegnelser som *osoba*, *ktoś*, *państwo*, *personel* (dvs. *person*, *noen*, *De*, *personell*). En annen mulighet er å gi en full beskrivelse av personen, f.eks. ved å si *osoby zdające w tym roku maturę* (*personer som skal opp til eksamen i år*) istedenfor *tegoroczni maturzyści* (*årets avgangselever*), som det ble foreslått av Koniuszaniec og Błaszkowska (2003: 279 etter Łaziński 2006: 210). Dette krever allikevel en stor kreativitet fra språkbrukerens side. I tillegg er det i de fleste tilfellene umulig å unngå referansen, for i polsk er grammatisk kjønn markert ikke bare i selve substantivet, men i hele setningen. Det gjelder pronomener, substantiver, adjektiv og verb (Kielkiewicz-Janowiak 2019: 144f.):

Ten/ta szef/szefowa docenił/a dobrego/dobłą pracownika/pracownicę.

(Denne m./f. sjefen m./f. satte pris på m./f. den gode m./f. arbeideren m./f.).

Derfor er det lettere å være klar over kjønn til referenten på forhånd, for det påvirker endelsene til alle setningsdeler. Allikevel er substantivene muligens de mest markante setningsleddene i forhold til kjønnsmarkering. Feminativa, dvs. kvinnelige former av substantiver, er avledet av de mannlige formene, og ikke navnene på yrkene selv. De mest produktive suffiksene er *-ka*, *-ini*, *-yni* og *-a*. Blant de mindre brukte nevnes det *-owa*, *-ica* og *-yca*, og i tillegg finnes det et par suffikser som eksisterer, men opptrer sjelden, dvs. *-na*, *-icha*, *-essa* og *-anka* (Łaziński 2006: 254–258). Oversikt over disse samt eksempler finnes nedenfor.

-ka: *student* (m.) / *studentka* (f.) (*student*), *nauczyciel* (m.) / *nauczycielka* (f.) (*lærer*)
-ini / *-yni*: *naukowiec* (m.) / *naukowczyni* (f.) (*forsker*), *członek* (m.) / *członkini* (f.) (*medlem*)
-a: *budowniczy* (m.) / *budownicza* (f.) (*byggmester*), *radny* (m.) / *radna* (f.) (*byrådsmedlem*)
-owa: *szef* (m.) / *szefowa* (f.) (*sjef*), *krawiec* (m.) / *krawcowa* (f.) (*skredder*)
-ica: *lew* (m.) / *lwica* (f.) (*løve/løvinne*), *grzesznik* (m.) / *grzesznica* (f.) (*synder*)
-yca: *lotr* (m.) / *lotrzyca* (f.) (*skurk*), *car* (m.) / *caryca* (f.) (*tsar*)
-na: *druh* (m.) / *druhna* (f.) (*ledsager*)
-icha: *cygan* (m.) / *cyganicha* (f.) (*sigøyner*)
-essa: *steward* (m.) / *stewardessa* (f.) (*flyvert/flyvertinne*)
-anka: *kolega* (m.) / *koleżanka* (f.) (*venn/venninne*).

I polsk kan avledning ved bruk av kvinnelige suffikser vekke motstridende reaksjoner. Når det gjelder navn på yrker, som stereotypisk sett er utført av kvinner, er de vanligvis aksepterte av de polske språkbrukerne. Det gjelder ord som f.eks. *nauczycielka* (*lærer* f.), *pielegniarka* (*sykepleier* f.), *sekretarka* (*kontorist* f.) eller *kasjerka* (*kassedame* f.). Problemet oppstår når det er snakk om de yrkene, som før i tiden ikke var tilgjengelige for alle, slik

som det er i dag. Blant de problematiske ordene finnes dem som inneholder morfemet *-log* av en fremmed opprinnelse. Morfemet inngår i ord som *biolog*, *psycholog* eller *filolog* (henholdsvis *biolog* m., *psycholog* m., *filolog* m.) og kan produktivt brukes med suffikset *-ka*. Selv om avledningsproduktene som *biolożka*, *psycholożka* eller *filolożka* er stadig oftere brukt i offentligheten, argumenterer noen at det polske suffikset deformerer det foranstående fremmede morfemet (Łaziński 2006: 257). Andre morfemer som er betraktet som besværlige omfatter *-ec* (f.eks. i ordet *starzec* – *gamling* m.) og *-owiec* (f.eks. *sportowiec* – *idrettsutøver* m.) (Szypra-Kozłowska 2019: 25). De negative holdningene dreier seg allikevel oftest om språklig konservatisme eller personlige fordommer, for den mest anvendte kritikken er det faktum at de kvinnelige formene «ikke høres bra ut».

En annen grunn til at avledning noen ganger ikke er det foretrukne alternativet er vanskeligheter med uttalen. Blant de fonotaktisk sett problematiske konsonantsambandene nevnes det fire (Grochowska/Wierzbicka 2015: 52; Łaziński 2006: 257):

- /ktk/ – *architektka* (*arkitekt* f.),
- /trk/ – *pediatrka* (*barnelege* f.),
- /ntk/ – *ekspendientka* (*butikkmedarbeider* f.),
- /nktk/ – *adiunktka* (*adjunkt* f.).

Morfemet *-ka* krever også noen ganger en forandring av /g/ med /ż/, noe som forårsaker konsonantsamband som /rżk/ i *chirurgka* (*kirurg* f.). Disse er allikevel bare tilsynelatende umulige å uttale, for i polsk kan man også finne andre ord med disse – de er ikke tallrike, men de eksisterer fortsatt. Konsonantsambandet /trk/ fra ordet *pediatrka* opptrer f.eks. i stedsnavnet Piotrków Trybunalski (Kielkiewicz-Janowiak 2019: 147), mens /rżk/ fra ordet *chirurgka* kan finnes i landsbynavnet Dzierżkowice. De lange konsonantsambandene som disse er ikke unaturlige for polsk, som er et konsonantspråk.

Det tredje motargumentet er at siden de fleste kvinnelige suffiksene er multifunksjonelle, er det umulig å unngå homonymi med andre ord (Łaziński 2006: 259). Bortsett fra de feminine substantivene pleier suffikset *-ka* å inngå i navn på aktiviteter. F.eks. ordet *szermierka* kan stå for både fektning og den kvinnen som fekter, mens *pilotka* kan bety en kvinnelig pilot eller et navn på et hodeplagg. Dette argumentet er allikevel heller ikke vesentlig, for homonymi er en alminnelig del av språket. I de fleste tilfellene er språkbrukeren i stand til å avgjøre hva setningen dreier seg om ut fra konteksten.

Det siste argumentet mot feminiseringen er motivert av leksikalske grunner, for den kvinnelige formen kan noen ganger være ansett som av lavstatus eller til og med som nedsettende. Et særlig billedlig eksempel på dette er forskjellen mellom *sekretarz* (en mannlig sekretær) og *sekretarka* (en kvinnelig sekretær). Det førstnevnte ordet henviser oftest til høye stillinger som generalsekretær, statssekretær eller partisekretær, mens den kvinnelige ekvivalenten oftest beskriver en person som tar seg av enkle administrative oppgaver for sin arbeidsgiver (Karwatowska/Szypra-Kozłowska 2003: 201). Derfor er det fortsatt mange kvinner som foretrekker å bruke de mannlige termene når de viser til seg selv, for da er de assosiert med noe som er mer seriøst.

Bortsett fra suffigering kan referentens kjønn også være markert på en analytisk måte. Istedenfor å si *doktor* (*doktor f.*) kan man kombinere den kvinnelige tittelen *pani* (*fru*) med den maskuline formen av substantivet, dvs. *pani doktor* (*fru doktor m.*). Selv om suffigering muliggjør produktiv dannelse av feminativa, finnes det fortsatt mange språkbrukere som enten er imot deres bruk eller er usikre på hvordan de skal skapes på en korrekt måte. Derfor foretrekker de å markere kjønn gjennom tittelen. Łaziński (2006: 254) påpeker at selve bruken av *fru* eller *herr* tyder på referentens kjønn, og derfor er ytterligere kjønnsmarkering unødvendig. Hvis kjønn allerede er understreket i tittelen, kan bruk av feminativa være begrenset for å unngå en dobbelmarkering. Interessant nok, er mindre prestisjefulle substantiver ikke gjenstand for en sånn blokkering, for uttrykk som *pani gospodyni* (*fru husmor*) eller *pani sąsiadka* (*fru nabo f.*) er brukt i stor utstrekning (Łaziński 2006: 274f.). Ikke desto mindre finnes det noen eksempler på dobbelmarkering av kjønn også i andre omstendigheter. Det kan særlig være anvendt i institusjonelle eller akademiske sammenhenger, f.eks. i uttrykk som *pani dziekana* (*fru dekan f.*), hvor *pani* er både en kjønnsmarkør og et tegn på høflighet. Selv om dette lett kan anses som overflødig, argumenterer Malocha-Krupa (2018: 97 etter Kielkiewicz-Janowiak 2019: 149f.) at en sånn navngiving er bemerkelsesverdig, for den fremhever og støtter kvinners profesjonelle prestasjoner ved siden av å angi kjønn.

Manglende kvinnelige former

Til tross for at de ovennevnte suffiksene gjør det tilsynelatende mulig å lage kvinnelige motstykker til alle mannlige navn på yrker, peker Szpyra-Kozłowska (2019: 25) på noen som kan vekke større motstand enn andre. De gjelder hovedsakelig:

- navn på prestisjefulle stillinger: *prezydent*, *premier*, *rektor* (*president*, *statsminister*, *rektor*),
- navn på yrker som tradisjonelt er utøvet av menn, spesielt i tungindustrien og byggebransjen: *górník*, *tylnkarz*, *zbrojarz*, *murarz*, *stolarz* (*gruvearbeider*, *gipsmaker*, *stålarbeider*, *murer*, *snekker*),
- navn på militære stillinger: *sierżant*, *admiral*, *pulkownik*, *porucznik* (*sersjant*, *admiral*, *oberst*, *løytnant*),
- navn på posisjoner i kirkehierarkiet: *ksiądz*, *kardynał*, *biskup*, *proboszcz* (*prest*, *kardinal*, *biskop*, *sogneprest*).

Dannelse av disse er begrenset av semantiske grunner, for stillingene kan enten ikke fylles av kvinner (som i den katolske kirke i Polen) eller de er ikke tradisjonelt utøvet av dem (som de prestisjefulle eller militære stillingene). Det nevnes også noen navn på forbrytere, som *opryszek*, *mafioso*, *drań*, som også kan skape problemer, for det er menn som stereotypisk sett er oftest knyttet til kriminalitet og vold.

Titler, henvisninger og familienavn

Titler man bruker for å referere til andre er også noe, som er sterkt preget av en tradisjonell og patriarkalsk tenkemåte. I det norske tilfellet har situasjonen forandret seg i løpet av de siste årtiene. Som Bull og Swan (2002: 235f.) opplyser, var det tidligere vanlig for en norsk kvinne å ta mannens familienavn når hun giftet seg. Tradisjonelt sett pleide man også å bruke ektemannens tittel for å vise til ens kone – doktor Bergs kone kunne da bli kalt *fru doktor Berg*, mens konen til biskop Johansen kunne være *bispinne Johansen*. Formuleringene som disse er i dag ansett som gammeldagse, og selv når de var i bruk, gjaldt de bare for kvinner fra middel- eller overklasse. Det var ikke før 1960-årene da kvinner begynte å beholde sitt eget navn eller tilføye ektefelles etternavn ved siden av. 20 år senere ble det også vanlig å navngi barn etter deres mødre automatisk, med mindre man spesifikt informerte myndighetene om at en vil bruke farens navn.

Blant titler som i dag ville bli ansett som arkaiske kan man også nevne *frøken*, *fru* og *herr*. Det førstnevnte viste til en ugift kvinne, mens *fru* var brukt når det var tale om de gifte. Når det gjelder menn, ble de ikke differensiert på grunnlag av sin sivilstand. I dag er disse titlene ikke særlig i bruk, men det skyldes heller et generelt tap av høflige tiltaleformer enn feministisk språkforandring.

Polsk har lignende titulerende former. Parallelt til de norske titlene kan man liste *panna* (*frøken*), *pani* (*fru*) og *pan* (*herr*). Slik som i norsk, er forskjellen mellom *fru* og *frøken*, som kom an på ens sivilstand, heller en del av fortiden. De to formene var gjeldende opp til den andre delen av det 20. århundret (Łaziński 2006: 245). I motsetning til Norge er det allikevel fortsatt mye vanligere å ta mannens etternavn enn å beholde sitt eget, og det er antatt som fullstendig normalt å navngi nyfødte barn etter deres fedre.

I polsk er det også mulig å vise til en kvinne på grunnlag av hennes forhold til menn, men det skjer på en annen måte enn i norsk. Ikke desto mindre må man bemerke, at disse formene er også heller arkaiske, og brukes hovedsakelig av den eldre generasjonen eller i visse miljøer. Et navn på en ugift kvinne kan skapes ved å tilføye suffikset *-ówna*, som f.eks. *Adamczykówna* laget av det mannlige etternavnet *Adamczyk*. Ens kone kan imidlertid omtales ved bruk av suffikser *-owa* og *-ina*, som f.eks. *Grzegorzyczkowa* eller *Kotulina*. Det er verdt å tilføye at en omvendt situasjon er umulig, og man kan ikke danne et mannlige navn ved hjelp av det kvinnelige. Suffiksene *-ówna* og *-owa* er også anvendt i dannelsen av fellesnavn eller vanlige substantiver. Datteren og konen til en professor kan henholdsvis omtales som *profesorówna* og *profesorowa*. I dette tilfellet er det heller ikke mulig å danne et navn på sønnen eller mannen til en kvinnelig professor. I forbindelse med familierelasjoner er det i tillegg nevneverdig at hvis man vil vise til et ektepar, kan en omtale begge personer ved bruk av et spesielt navn dannet på grunnlag av mannen i paret. Hvis det er f.eks. Marek og Kasia som er gift, er det mulig å henvise til begge to gjennom navnet *Markowie*, men man kan ikke tale om **Kasiowie* (Karwatowska/Szpyra-Kozłowska 2005: 27ff.).

Konklusjoner

Oversikten over de forskjellige språkområdene viser hvordan språklig kjønnsdiskriminering gjør seg gjeldende i både norsk og polsk. Valget av strategien har ikke innflytelse på tilstedeværelsen eller fraværet av diskriminerende trekk ved språket – det gjør bare at de manifesterer seg gjennom andre uttrykksmåter. Selv om likestilling i seg selv står mye sterkere i Norge enn i Polen, viser det seg at med hensyn til inkluderende språkbruk har begge land fortsatt virkelig mye å gjøre. Bortsett fra de kategoriene som ble omtalt i artikkelen, kan man også oppspore vesentlige tegn på kjønnsdiskriminering i f.eks. faste uttrykk som fungerer i begge språkene. Siden flesteparten av disse har en lang tradisjon og ble skapt for lenge siden, pleier de å bygge på stereotypier eller tradisjonelle kjønnsrollemønstre. Avslutningsvis må jeg poengtere at språket sikkert ikke er den eneste faktoren som bidrar til å opprettholde et mannsdominert samfunn. Allikevel finnes det blant disse faktorene, og i tillegg er det ofte oversett og undervurdert i sin rolle. Derfor er det viktig å føre populariserende virksomhet rundt temaet – slik at alle, uavhengig av sin selvpoppfattelse, kan føle seg inkludert.

Litteraturliste

- Bull, Tove – Toril Swan (2002): Norwegian. The representation of gender in Norwegian. In: Marlis Hellinger – Hadumod Bußmann (ed.): *Gender Across Languages* (=Volume 2) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 219–249.
- Gabriel, Ute – Pascal Gygas (2008): Can societal language amendments change gender representation? The case of Norway. In: *Scandinavian Journal of Psychology* 49, s. 451–457.
- Gabriel, Ute – Pascal Gygas – Elisabeth Kuhn (2018): Neutralising linguistic sexism: promising but cumbersome? In: *Group Processes & Intergroup Relations* 21, s. 844–858.
- Grochowska, Marta – Agnieszka Wierzbicka (2015): Produktywne typy słowotwórcze nazw żeńskich we współczesnej polszczyźnie. In: *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica* 49, s. 45–55.
- Handke, Kwiryna (1994): Język a determinanty płci. In: Anusiewicz, Janusz – Kwiryna Handke (ed.): *Język a kultura*. T. 9. *Płeć w języku i kulturze*: 9–29. Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze.
- Karwatowska, Małgorzata – Jolanta Szpyra-Kozłowska (2005): *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Karwatowska, Małgorzata – Jolanta Szpyra-Kozłowska (2014): Językoznawstwo. In: Monika Rudaś-Grodzka (ed.): *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Czarna Owca, s. 218–222.
- Kielkiewicz-Janowiak, Agnieszka (2019): Gender specification of Polish nouns naming people: Language system and public debate arguments. In: *Slovensčina* 2.0. 7(2), s. 141–170.
- Koniuszaniec, Gabriela – Hanka Błaszczowska (2003): Language and gender in Polish. In: Marlis Hellinger – Hadumod Bußmann (ed.): *Gender Across Languages* (=Volume 3) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 259–285.
- Kwiatkowska, Anna (2014): Seksizm. In: Monika Rudaś-Grodzka (ed.): *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*. Warszawa: Czarna Owca, s. 502–503.
- Łaziński, Marek (2006): *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Małocha-Krupa, Agnieszka (2018): *Feminywum w uwiklaniach językowo-kulturowych*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Norsk Språkråd (1997): *Kjønn, språk, likestilling*. Oslo: Norsk Språkråd og Kompetansesenter for likestilling.
- Pauwels, Anne (2003): Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. In: Janet Holmes/Miriam Meyerhoff (ed.): *The handbook of language and gender*. Blackwell Publishing Ltd, s. 550–570.
- Ryen, Else (1976): Det kvinnelige fravær. In: Ryen, Else (ed.): *Språk og kjønn*. Oslo: Novus.
- Szpyra-Kozłowska, Jolanta (2019): Premiera, premierka czy pani premier? Nowe feminywy w badaniu ankietowym. In: *Język Polski* 2, s. 22–40.
- Szpyra-Kozłowska, Jolanta – Małgorzata Karwatowska (2003): »Klient nasz pan« a »wszyscy ludzie są braćmi« – seksizm we współczesnej polszczyźnie. In: *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 15, s. 195–218.
- Uri, Helene (2018): *Hvem sa hva? Kvinner, menn og språk*. Oslo: Gyldendal.
- Vergoossen, Hellen – Philip Pärnamets – Emma Renström – Marie Gustafsson Sendén (2020): Are new gender-neutral pronouns difficult to process in reading? The case of hen in Swedish. *Frontiers in Psychology*, 11:574356.
- Woźniak, Ewa (2014): Język a emancypacja, feminizm, gender. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* Vol. 60, s. 295–312.
-

Mgr. Anna Olszewska / annolsze@gmail.com

Adam Mickiewicz University, Faculty of Modern Languages and Literatures,
Department of Scandinavian Studies
al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, PL

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as image or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights